

019 De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur

Vooraf

In februari 1921 houdt J.J.P. Oud¹ een lezing voor de vereniging ‘Opbouw’² met als titel: ‘Over de toekomstige bouwkunst en hare architectonische mogelijkheden’. Mondriaan krijgt de lezing van Oud toegestuurd.

Mondriaan heeft al eerder over de toepassing van het Neo-Plasticisme (De Nieuwe Beelding) in de bouwkunst geschreven in zijn brochure *Le Néo-Plasticisme*³. Maar de lezing van Oud brengt hem op het idee om een apart artikel te wijden aan het Neo-Plasticisme en de bouwkunst.

Bron

Twee bronnen zijn gevonden. In het Van Doesburg-archief⁴ is een manuscript aangetroffen met de titel *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur*. Het manuscript is geschreven op 18 schrijfblokbladen⁵, rechtsboven genummerd van 1 tot en met 18; pagina 11 ontbreekt. De tekst is netjes met pen geschreven; hier en daar zijn woorden doorgehaald en toegevoegd. Sommige pagina's zijn verlengd door een gedeelte van een blaadje er tussen te plakken. In het vervolg noemen we deze bron: manuscript ‘1411’⁶. Deze bron geldt als authentiek en geautoriseerd. Een tweede bron is de publicatie van *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur* in het maart- en meinummer van *De Stijl*⁷. Manuscript en publicatie gelden als voltooid.

De teksten van manuscript ‘1411’ en publicatie zijn vrijwel identiek. We constateren slechts één woord verschil tussen manuscript en publicatie; dit is in de leestekst met een voetnoot aangegeven.

Een publicatie geldt als voltooid.

Basistekst en leestekst

De basis voor de leestekst is de publicatie in *De Stijl*.

Titel

Het manuscript en de publicatie hebben titel: *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur*. Dit is ook de titel voor de leestekst.

Mondriaan verduidelijkt wat hij onder ‘Architectuur’ verstaat, door een zin tussen haakjes onder de titel te plaatsen: ‘Architectuur begrepen als onze geheele (niet-natuurlijke) omgeving.’

Datering en ondertekening

Het manuscript en publicatie zijn gedateerd: ‘maart ‘22’. De datering van *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur* is: maart 1922⁸.

De tekst is niet ondertekend, maar Mondriaan heeft boven de titel geschreven: ‘P. Mondrian.’

Ontstaan en publicatie

De Rotterdamse stadsarchitect Bob Oud houdt in februari 1921 een lezing met als titel: ‘Over de toekomstige bouwkunst en hare architectonische mogelijkheden’. De tekst van de lezing wordt later - juli 1921 - gepubliceerd in het *Bouwkundig Weekblad*⁹. Bob stuurt de tekst van deze lezing naar Mondriaan. In een brief (17 augustus 1921) aan de architect zegt Mondriaan: ‘Ik heb je nog niet bedankt voor ’t zenden van de lezing van je. [...] Zou ’t niet beter geweest zijn het Neo Plasticisme ronduit te stellen als het beginsel voor alle kunstuiting (van dezen tijd) Uitgaande van ’t eene vaste principe dat de N.B. in de

¹ J.J.P. (Bob) Oud (1890-1963), Nederlands architect.

² De ‘Opbouw’ is een vereniging van architecten die in 1920 is opgericht in Rotterdam.

³ Tekst [016].

⁴ Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis - RKD, Den Haag. Inv.nr.1411.

⁵ Ca. 25 x 21 cm.

⁶ Digital Appendix: Supplements 019 (manuscript 1411).

⁷ *De Stijl* 5, no.3 (maart 1922): 41-47; no.5 (mei 1922): 65-71.

⁸ Mondriaan woonde maart 1922 in Parijs, 26 Rue du Départ.

⁹ J.J.P.Oud, ‘Over de toekomstige bouwkunst en hare architectonische mogelijkheden’. *Bouwkundig Weekblad* 42, no.24 (juli 1921): 147-160.

schilderkunst vond kunnen we alleen het nieuwe bespoedigen. Als de Stijlmensen niet gezamenlijk optreden voor 't eenen zal alles langzamer gaan. [...] Enfin, misschien is het verstandiger zooals jij deed. Je had er zelf nog buiten kunnen blijven door alleen aan te halen hoe ik in mijn brochure de principes N.P. schilderkunst op de bouwkunst overbracht. Maar dat was misschien te gewaagd, met een lezing moet je wel met 't publiek rekening houden.¹⁰

In een volgende brief aan Bob Oud (30 augustus 1921) probeert Mondriaan het verschil uit te leggen tussen de woorden 'bouwkunst' en 'architectuur': 'Beste Bob, na 't lezen van je brief werd 't me in eens duidelijk waar de moeielijkheid zit. We kunnen alleen zuiver zijn als we de bouwkunst weer zien als kunst. Als kunst alleen kan ze volkomen aan de aesthetische eischen van het Neo Plasticisme voldoen. De bouwkunst of liever 'het bouwen en in kleur zetten' zooals 't voor 't bestaande leven gedaan moet worden kan zich zuiveren door 't N.P. maar meer ook niet. Niet tot de schoonheid er van komen. Het Neo Pl. eischt te veel en dat alles kan nog niet, omdat de menschen er nog niet naar zijn. Je lezing was dus heel goed wat het bouwen in deze zin betreft en zoo zal je wel moeten blijven werken, om 't algemeen. Laten we dit b.v. architectuur noemen, 't andere bouwkunst. (onder ons kan dit, maar ik meen dat beiden het zelfde beteekent dus kan 't niet officieel). Misschien schrijf ik hierover (over die scheiding in tweeën) een artikel: dat lijkt me wel noodig. Dan zal ik alles zien uit te visschen. Voorlopig zal dit je vragen voldoende beantwoorden, niet. Want in die door me voorgestelde zit de kneep, de moeielijkh. is dan weg. Voor de bouwkunst als kunst heb ik zelf alle oplossing en heb die al omschreven in 't kort in De Stijl en in de brochure. Je zet me weer eens aan 't werk!

In de brief van 18 september 1921 aan Oud gaat Mondriaan in op het verschil tussen 'praktische en zuivere bouwkunst': 'Je schrijft dat je het N.P. als kunstopvatting goed vindt, maar hoe kan je dan de toepassing daarvan op de bouwkunst niet goed vinden? Waarom vindt je zoo'n 'toepassing' weer individualistisch?' Je zegt 'wordt het N.P. nu weer als complex-op-zich-zelf gesteld - daar wil je toch mee zeggen 'wordt het een bepaalde uitdrukking', heh? of bedoel je als het in een huis afzonderlijk alleen verschijnt - maar ik zie, voorloopig, geen mogelijkheid in een heele stad!! Daar begrijp ik heusch niets van. Wat de scheiding in praktische en zuivere bouwkunst door mij, betreft ... Ik geloof dat er voorloopig geen andere oplossing mogelijk is. Ik zal alles eens goed nagaan en mijn artikel je zenden om je opmerkingen te hooren. Misschien zijn we 't toch wel eens. Je zegt 'ik ben overtuigd niets te bouwen dat - in hooger en lageren zin - geen kunst zou zijn. 'Daar heb ik niets op tegen, maar ik wil alleen zeggen op die manier (in dagelijkschen kunst?) is geen zuiver N.P. te bereiken (als kunst) Juist omdat zuivere N.P. geen ding-à-part is maar 't geheel. Ik zal dit in 't artikel zien duidelijker te maken. Ik wil volstrekt niet 't huis-om-zich-zelf maken. Maar als alleen 'een huis' mogelijk is en geen stad, dan maak ik 't huis-als-Neo-Plasticisme. Zeker op den duur gaat het geheel zoowel als de deelen aan het N.P. voldoen - maar die duur is wel heel lang. Dat gaat te langzaam. Maar dat is geen fout die je bij 't N.P. moet zoeken. Wel bij de menschen. 't N.P. behoeft en kan zich niet bij de mensch aanpassen. De z.g. 'praktijk' kan nooit een architectuur als N.P. te voorschijn roepen. Dat zou alleen een geheel andere praktijk kunnen. En die praktijk is ons glad onmogelijk door de gebondenheid aan het bestaande enz. (geld, macht). Ik bedoel niet dat de N.P.sche bouwkunst in afzijdigheid van 't leven zou werken maar zij kan zich richten alleen naar een ander leven. Je zult zeggen de praktische eischen blijven toch steeds eender. Betrekkelijk ja, maar die zijn ook weer beïnvloed door 't leven of de levensopvatting. Daarom zeg ik nog eens, tot zekere hoogte is het N.P. in de huidige bouwkunst mogelijk. Maar niet als complete kunst als zoodanig komt het 'à-part' te staan. Misschien heb je me hierin niet begrepen en zijn we 't toch wel meer eens dan je dacht. 't Kan nog wel een tijd duren eer ik 't artikel klaar heb. Als je nog eens schrijven wilt voor die tijd in antwoord hierop, dan graag.'

Op 20 september 1921 meldt Mondriaan aan Theo van Doesburg¹¹ dat hij bezig is met een architectuurartikel: 'Ik ben met een artikel architectuur ook bezig.' En veertien dagen later (3 oktober 1921) schrijft hij Theo dat het architectuurartikel is ontstaan uit de discussie tussen hem en Oud: 'Oud heeft me ook over architectuur geschreven ik kan niet alles hem duidelijk maken en daarom maak ik een artikel. Maar dat artikel zal nog wel lang onderweg wezen.'

In dezelfde brief van 3 oktober 1921 aan Theo lezen we over een bezoek van Jozef Peeters¹² aan Mondriaan: 'Zoo is hier een meneer Peters uit Antwerpen geweest. Zooals hij de N.B. 'toepast' lijkt 't naar niets. Of liever niet alleen de N.B. Hij neemt van alles, als 't maar 'vlak' is. Hij zegt dat je hem ook kent,

¹⁰ Vindplaats brieven aan Oud: RKD-MCP – 63.

¹¹ Theo van Doesburg (1883-1931), Nederlands schrijver, kunstenaar en redacteur van *De Stijl*.

¹² Jozef Peeters (1895-1960), Belgisch kunstenaar en redacteur van het tijdschrift *Het Overzicht*.

dus hoef ik niets verder te zeggen. Het is goed dat ik hem sprak omdat ik nu in 't artikel architectuur daar 't een en ander tegen kan zeggen. Ik bedoel tegen de l'art appliqué.'

De opvatting van Jozef Peeters zit Mondriaan niet lekker. Een paar maanden later heeft hij 't weer over hem in brief aan Theo van Doesburg (1 december 1921): 'Ik ben al lang met een artikel tegen dat alles bezig en hoop nog eens leelijk los te branden. Maar eerst tegen die architectuur-decoratievekunst opvatting, de toepassing van 't nieuwe à la heer Peters enz enz.' En een paar weken later (december 1921¹³): 'En die Peters moet ik in 't Arch. artikel eerst goed beet krijgen. Het is noodig dat alles door ons gezegd wordt maar ik ben 't volkomen met je eens dat er aan de evolutie niets te veranderen is en ieder de plaats krijgt die hem toekomt. Dat is ook 't mooie van 't leven. [...] Je zult de foto wel kunnen gebruiken en dus zal ik hem je terugzenden als ik het arch.artikel stuur omdat de foto er dan tusschen kan deze enveloppe is te klein; heb je er haast mee dan schrijf je wel want dat artikel zal nog een tijd moeten duren ik heb nu zooveel werk met al mijn bestellingen.'

In een brief aan zijn vriend Oud (1 december 1921) staat te lezen dat het architectuurartikel nog steeds niet klaar is 'Beste Bob, ik heb je aldoor nog 't artikel bouwkunst enz. niet kunnen zenden. De verhuizing¹⁴ heeft me 't eerst uit 't werk gehaald [...]. Langzamerhand zal ik het artikel nu hervatten.'

Maar op 28 december 1921 belooft Mondriaan aan de redacteur van *De Stijl* dat hij het architectuurartikel over een aantal weken zal sturen: 'Wel heb ik aan de artikels gewerkt en spoedig hoop ik je (over 2 weken denk ik) het slot over N.P. muziek te zenden. [...] Het artikel over architectuur decoratief enz. komt dan kort daarna. Tusschen twee haakjes: ik vind jouw laatste artikel uitstekend¹⁵ en juist zoo als 't moet, waardig voor de N.B. opkomen en precies zeggen zooals 't moet zijn. Dit is juist wat ik in de lezing van Oud die hij me van den zomer zond afkeurde. Ik heb toen maar eerst gezwegen maar toen hij me later in 't najaar eens schreef (toen van Lohuizen¹⁶ hier kwam was 't) heb ik het hem ronduit geschreven. Dat ik begreep dat hij misschien zelf niet de N.B. ronduit kon stellen als 'het' (in alles) maar dat hij dan b.v. ons (mijn brochure b.v. waarin ik toch veel over architectuur zeg) had kunnen aanhalen. Ik heb toen eenige briefwisseling met hem gehad en zag toen dat hij wel oprecht van de groote beteekenis der N.B. doordrongen is maar dat hij het in de praktijk niet kan toepassen. Dat is natuurlijk geen wonder (als je hoofd(lif)architect van Rotterdam bent) en toen schreef ik hem dat 't me nu helder was dat de architect in tweeën gescheiden moest ((complete) kunst en niet-kunst) om die zuiver te houden. Dat de niet-kunst zoover mogelijk de N.B. toch kan representeren. Dat begreep hij maar ik weer niet en ik ben toen mijn artikel begonnen en schreef hem dat ik liever 't daarin zou uitwerken en hem zenden. Het lijkt me nu nog wel beter 't maar in eens in *De Stijl* te zetten zonder meer.'

28 februari 1922¹⁷ stuurt Mondriaan het artikel *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur* naar de redactie: 'Beste Does, juist je brief ontvangen. Uit mijn artikel, dat je brief kruiste, zie ik dat ik 't over kleur enz. volkomen met je eens ben. Ook dat ik tegen Oud op kom. Ik noemde juist zijn lezing om daaraan de rechte plaats te geven: n.l. buiten het N.P. om.'

Het eerste gedeelte van *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur* verschijnt in het maartnummer van *De Stijl*¹⁸.

Mondriaan is tevreden. Hij schrijft aan 'Does' en Nellie (4 april 1922): 'Beste vrienden, de Stijl ontvangen. Ik ben blij dat mijn 1e helft artikel zoo goed verzorgd er in staat. Ik ben nu aan 't Archit. artikel¹⁹. Ik ben er een heele week overdag en 's avonds mee bezig geweest; ik kon er niet af. Ik heb 't laten voorafgaan van onze idee de 'Kunst' te laten eindigen!! in de toekomst en vooraf overgaan in realisering om ons heen. Dat moet nu voorbereid en begonnen worden in de architectuur, daarom moest 't een geheel vormen. Klopt ook prachtig met Futuristen en Dadas (kunstafbrekers) 't Is 'n heel werk, ik moet 't nu nog corrigeren en perfectionneeren over een paar weken heb je 't. Ik stuur 't niet naar Oud natuurlijk. 't Is veel zuiverder als hij er na zijn bemerkingsen maakt.'

Mondriaan vraagt in een brief aan Bob en Annie Oud (5 mei 1922) om een reactie op zijn artikel: 'Beste Bob en Annie, De eerste helft van mijn artikel architectuur hebt je zeker gelezen. Het leek me beter

¹³ Ongedateerd, gelet op de inhoud van de brief, vermoedelijk 'december 1921'.

¹⁴ De verhuizing van Mondriaan in oktober 1921 van Rue de Coulmiers naar Rue du Départ.

¹⁵ Welk artikel Mondriaan hier bedoelt, is niet duidelijk; in het decembernummer (1921) van *De Stijl* staan diverse artikelen van Van Doesburg.

¹⁶ Th.K. van Lohuizen (1890-1956), collega van Oud uit Rotterdam (Bron: CRII: 121).

¹⁷ Ongedateerd; poststempel van de briefkaart is moeilijk leesbaar.

¹⁸ *De Stijl* 5, no. 3 (maart 1922): 41-47.

¹⁹ De tweede helft van *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur*.

't maar direkt te plaatsen en je oordeel daarna te hooren: dan kan ik zuiverder mijn idee zeggen. Ook omdat je nooit meer over 't artikel schreef heb ik je 't niet eerst gestuurd. Dit stuk zal je wel erg idealistisch vinden; maar voor 't heele begrip van 't N.P. is 't toch noodig. Schrijf je eens wat je ervan vindt? Het tweede stuk is praktisch en ik heb getracht ook al jouw bezwaren op te lossen. Onze briefwisseling over Arch. van verleden jaar heeft wel zijn nut gehad, geloof ik.'

Vermoedelijk reageert de architect op de brief van Mondriaan en op het eerste gedeelte van *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur*. We lezen namelijk het antwoord van Bob in een brief van Mondriaan aan Van Doesburg (half mei 1922²⁰): 'Hij [Oud] neemt me kwalijk vaste ideeën te hebben, en dat lijkt me heel gevaarlijk. Ik behoef 't niet te doen omdat je het zelf al weet maar anders zou ik je willen waarschuwen om niet ongemerkt beïnvloed te worden door zijn 'aanpassings'idee. Voor zijn angst voor een 'vorm' zooals hij het N.P. ook noemt. Wat wil hij dan? Wat kan ooit een sterveling stellig creëren als hij niet iets vast stelt? Ik wil je liever een stuk van mijn antwoord aan hem hier citeren dan stukken uit zijn brief. Aan het volgende kun je voldoende merken. Ik schreef o.a.: En ik begin vooral ook na je laatsten brief te denken dat er zelfs een princiepel verschil van inzicht is. Als je je niet tot de N.B. wil 'beperken' is het dat je niet inziet wat ze is of datje er niet voor voelt. Je schrijft 'de nieuwe idee in zijn bewegelijkheid'. Dat ben ik absoluut oneens met je. Dat doet aan 'Wendingen' denken. Er is een weg die natuurlijk 'genoemd' moet worden en daarvoor is wel degelijk nog een 'isme' nu noodig. Door die 'beperking' vind ik me heusch niet minder - integendeel, dat is mijn kracht. Hieruit begrijp je wel voldoende de situatie. Ik heb nog een hoop dat hij tot ons inzicht komt na 't lezen van de tweede helft van mijn artikel maar vrees van niet. Ik vrees dat ik hem dan geheel tegenover krijg. Vreuzelijk jammer dat zoo'n goede kracht voor het eenige nieuwe en ware alleen 'schijn' blijkt geweest te zijn.'

Eind april 1922²¹ stuurt Mondriaan het tweede gedeelte van *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur* naar de redactie van *De Stijl*. 'Beste Does en Nelly, hier is 't artikel. In 't begin is 't niet direct 'practisch' - zal Oud zeggen. En het eind zal hem ook wel geen voldoening geven. Toch geloof ik dat alles zoo opgelost is. Dat punt van constructieve zuiverheid is een bezwaar o.a. van Oud (in zijn correspondentie van l.l. zomer) Mij lijkt 't zoo opgelost. Dat hij bezwaar maakt komt omdat hij de N.P. idee niet geheel in zich heeft, dunkt me. Want die constructieve zuiverheid is 't oude begrip. Of vergis ik me er in? Ik weet bijna zeker dat jij er net zoo over denkt als ik. Schrijf me gauw eens in 't kort of 't zoo is. Mij lijkt nu dat ik alles gezegd hebt. Het kostte me meer inspanning dan zoo lijkt: je zou niet zeggen dat ik 3 weken niets anders deed dan dit. Zou 't mogelijk zijn dat je alle woorden die ik groot schreef en onderstreepte liet drukken nog al zwart; dus wat anders als de groote letters in de andere artikel. Me dunkt dan doet 't sterker. Of is er dan teveel plaats noodig. Neem desnoods een leelijke letter, maar zwart. Verder zorgen jelui wel als altoos voor de t[aa]lfouten. Heb je opmerkingen dan stuur je ze me wel, heh? Zie eens of alles zuiver en logisch is.'

Het tweede gedeelte van *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur* verschijnt in het meinummer van *De Stijl*²².

Mondriaan schrijft na de publicatie nog aan Theo (25 mei 1922): ' 't Doet me plezier dat jelui 't met mijn artikel eens zijn trouwens dat wist ik wel. Ik vond 't merkwaardig dat je me juist geschreven had over die idee van een Duitscher²³: dat ophouden van 'kunst'. Wat die lui zoo beweerden vind ik ook zeer interessant maar vergeet niet dat de heele kluit met Kandinsky inclusief niet tot een oplossing komen: dat ze toch eigenlijk ook vijandig aan ons zijn en aan - onze oplossing. Ik ben blij dat ik 't duidelijk uiteen zette in de eerste helft van mijn artikel en zoo de noodzaak van het N.P. aantoonde. Vooral die eerste helft heeft me bar veel moeite gekost. De tweede helft is meest een weerlegging van bezwaren van Oud en anderen en tegen heer Peters.'

Reacties van tijdgenoten

²⁰ Ongedateerd, vermoedelijk 'half mei 1922'; Mondriaan zegt in deze brief: 'Ik heb nog een hoop dat hij tot ons inzicht komt na 't lezen van de tweede helft van mijn artikel'. Deze brief is waarschijnlijk vóór het verschijnen van het tweede gedeelte geschreven en na de brief van 5 mei 1922: half mei 1922.

²¹ Ongedateerd, vermoedelijk 'eind april 1922'.

²² *De Stijl* 5, no.2 mei 1922, p.65-71.

²³ Mondriaan doelt hier waarschijnlijk op Hegel (Georg W.F. Hegel (1770-1831), Duits filosoof). (Het einde van de kunst is door Hegel voorspeld als een logisch gevolg van het dialectische proces van de 'zelfbewustwording van de Geest'. De kunst komt dan tot een einde, omdat ze overgaat in filosofie.)

Er zijn geen reacties van tijdgenoten achterhaald.

Vermelde personen

Mondriaan noemt vier personen in *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur*.

De eerste is Filippo Marinetti²⁴. Mondriaan verwijst in de tekst naar een boek van Marinetti: '(zie F. T. Marinetti: *Les mots en liberté futuristes*²⁵)'.

De tweede is Theo van Doesburg. Mondriaan noemt hem wegens *De Stijl*: 'Daarom ook heeft Theo van Doesburg reeds jaren geleden 'De Stijl' in het leven geroepen.'

Georges Vantongerloo²⁶ noemt Mondriaan wegens de Neo-Plastische beeldhouwkunst: '[...] heeft het Neo-Plastisch begrip zich ook in Beeldhouwkunst uitgesproken (prisma-composities van G. Vantongerloo).'

De vierde is J.J.P. Oud. Mondriaan vermeldt tweemaal de lezing van Oud in zijn artikel: '(zie ook genoemde lezing van Oud Febr.'21).' en '(zie ook genoemde lezing van Oud).' Deze lezing is in feite de aanleiding geweest van het schrijven van dit artikel over architectuur.

Sleutelwoorden

Met een aantal kenschetsende woorden (in alfabetische volgorde) geven we aan wat er in *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur* besproken wordt. Van de zogenoemde specifieke en soms minder specifieke Mondriaan-woorden wordt een verklarende omschrijving gegeven in het 'Sleutelwoordenregister'²⁷. De in dit register verduidelijkte sleutelwoorden zijn hieronder cursief weergegeven.

Sleutelwoorden: *abstrabeeren, architectuur, danskunst, evenwaardigheid, evenwichtigheid van natuur en niet-natuur in en om ons, gelijkwaardige verhouding, harmonie, harmoniebeelding, levensbeweeg, levenstragiek, literatuur, muziek, Neo-Plasticisme, (de) Nieuwe Beelding, relativiteitstheorie, schoonheid, toneelspelkunst, tot bepaaldheid gestelde kleur, morphoplastisch, verinnerlijken, vernietiging, vlakbeelding, vormbeelding, vormplastiek.*

Bijzondere woorden

Mondriaan noemt in zijn tekst de relativiteitstheorie. De naam Einstein noemt hij niet, maar Mondriaan zegt: 'De nieuwe ziening [...] is niet van uit eèn bepaald punt: zij stelt het gezichtspunt overal, en nergens bepaald. Zij stelt het niet gebonden aan plaats of tijd (overeenkomstig de relativiteitstheorie).'

Schilderijen ontstaan tijdens schrijfperiode

Mondriaan schrijft op 20 september 1921 aan Van Doesburg dat hij bezig is met *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur*. De tekst is gedateerd 'maart 1922'. De schrijfperiode liep dus - met tussenpozen - ongeveer van september 1921 tot maart 1922. Volgens de Catalogue Raisonné vervaardigde Mondriaan in 1921 en 1922 vierendertig schilderijen: B115-148²⁸. Hij zal tijdens de periode van het schrijven aan *De realisering van het Neo-Plasticisme in verre toekomst en in de huidige Architectuur* met één of meer van deze schilderijen bezig zijn geweest.

²⁴ Filippo Tommaso Marinetti (1876-1944), Italiaans schrijver, oprichter en voorman van het Futurisme.

²⁵ F. T. Marinetti. *Les mots en liberté futuristes*. Milano, 1919.

²⁶ Georges Vantongerloo (1886-1965), Belgische kunstenaar en medewerker van *De Stijl*.

²⁷ Digital Appendix: Documentation - Mondrian Vocabulary Explained.

²⁸ CRII: 286-308.